

HALÁL ÉS HALÁLFÉLELEM

Irta: STEUER IMRE IVAN

Háborúk idején a halál nem individuális, hanem kollektív kérdés. Többet beszélnek róla, többet gondolnak rá, mint békés időben, amikor a statisztika által gondosan tanulmányozott valószínűséggel élnek, illetve halnak meg az emberek.

Különben a halál, mint a tudomány leghomályosabb problémája, régen foglalkoztatja az emberi értelmet, elsősorban filozófiai beállításban. A pozitív tudomány azonban innen édes keveset használhat fel. Már a „halál“ fogalmát is nehéz meghatározni s eldönteni, hogy melyik tudomány hatáskörébe tartozik. Tulajdonképpen, mint az élők világának általános jelensége, a biológiai tudományok körébe esnék (jóllehet elképzelni is nehéz valamit, ami az élet fogalmával ellentétesebb volna, mint éppen a halál). Érthető így, ha főleg írók és elmélkedők (pl. Maeterlinck) foglalkoznak vele s megállapításaik nem is haladják meg a szellemeskedést vagy a szép szavak költői játékát.

A halál leginkább talán az orvostudomány körébe tartoznék. De az orvostudomány is mostohán kezeli. Élettani és kórtani művek egy-egy rövid mondata az egész, amit a halálról tanít. Az általános orvostudományi irodalom is csak pár tanulmányt tud felmutatni (Osler, Egger, Bichat, Saliva, Perthes) s az orvosok is inkább emlékirataikban foglalkoznak vele, amikor egy hosszú élet tapasztalatai után a gyakorlati gyógyítás optimizmusán tulra érkeznek el.

Az orvostudomány megállapításai főleg fizikai és élettani természetűek s nem annyira a halálra vonatkoznak, mely átmenetet érzékeltet, hanem a halált megelőző és követő állapotra. A haldoklóra vonatkozólag kórélettani és kórbonctani szempontból sok mindent meg tud állapítani a tudomány, a halott test sorsát is pontosan tudja követni, de magáról az átmenetről, a halálról s a vele együttjáró finom sejtelváltozásról keveset tudunk. A halál bekövetkezését u. i. csak aránylag ritkán lehet megfigyelni. A hosszú agónia, az élet-halálközi állapot bizonytalan ideje, szinte lehetetlenné teszi gyakorlatilag a tudományos megállapításhoz szükséges sok eset megfigyelését. Megközelítőleg meg lehet állapítani, hogy az egyes betegségek hogyan vezetnek a véghez; bizonyos betegségek azonos halál-típussal végződnek, de azon az általános megállapításon kívül, hogy a halál kétféle, szivhalál és agyhalál — magáról a meghalás belső élményéről épp oly keveset tudunk, mint a születésről. Mindkettő tudatkisérlet nélkül történik, legalább is a tudatos reakció látható jele nélkül, azzal a különbséggel, hogy a születés után hosszabb idő múlva kezdődik el a tudat, mintahogy a halál előtt befejeződik. Elképzelhető ugyan, hogy a születésről valamilyen formában maradhatnak vissza élménynyomok, legalább is Otto Rank psychoanalitikus tapasztalatok alapján az egész emlékezést a születés traumájára vezeti vissza, a halálról azonban lehetetlenek élménynyomok. A kórlélektan ismer az u. n. deperszonalizációs jelenségek között téveszméket, amelyek arra vonatkoznak, hogy az illető már nem él, meghalt. Ezeknek az élményeknek is van valószínűségük, kérdés azonban, hogy ezek mennyiben használhatók fel a halál élmény vizsgálata szempontjából.

A halálról szóló megállapítások jórészt csak arra szorítkoznak, hogy kimutassák a halál fájdalommentességét. *Nothnagel* híres előadása is ezt bizonyítja. A szenvedés, ami megelőzi a meghalást s ami a halálhoz vezet, az élet-halál tusa megrendítő jelenetei nem a halál tünetcsoportjába tartoznak, hanem az életébe, melynek részjelensége a betegség. A halál független ezektől a kinoktól, sőt megszabadít ezektől. Az állatok és a primitív emberek elmulása sokkal természetesebben, egyszerűbben megy végbe, s szinte azt a látszatot keltik, mint Barbarin rámutat, hogy az agónia elnyuló küzdelmeihez az ember pozitív életakarata adja meg az alapot. A természet általában kegyelmes a berendezkedéseiben s szinte valószínűtlen, hogy a végnél kegyetlen legyen, ha már nem is vagyunk annyira optimisták, mint Mecsnikoff, ki az élettani szükségesség formájában jelentkező betegség nélküli halált egyenesen kéjesnek véli. A legrettenetesebb halálnemeket a szadizmustól hajtott ember találta ki.

Az emberi kíváncsiságot azonban az a körülbelül igazolt megállapítás, hogy az élet megszűnésének végső mozzanata fájdalom nélkül megy végbe, nem elégíti ki. Pontosabban és részletesebben szeretné ismerni azt az „élményt“, mely a test megsemmisülésével egyidejűleg lefolyik. Szeretné megismerni a halál „lélektanát“. Ebből a szempontból két csoportba oszthatók a kérdések.

1. A tudat magatartása a halállal szemben; azaz, hogy fenomenológiai szempontból vizsgálva milyen módon „éljük“ át a halált, vannak-e élményszerű lelki folyamatok a haldoklás és a beállott halál közti tartamban.

2. A halállal szemben megnyilvánuló aktív állásfoglalások: halálfélelem, halálsejtelelem lélektani vizsgálata.

A legnagyobb nehézség a vizsgálati módszer megtalálása. Mivel a halálból nincs visszatérés, így mindaz, amit megfelelő eljárás nélkül állítunk, nem egyéb elméletnél. A haldoklók megfigyelése, viselkedésük, magatartásuk feljegyzése csak hozzávetőleges képet nyújtanak a haldokló lelkében végbemenő folyamatokról, mint Cook Wilson tanár megfigyelése is igazolja, aki atyjának több órás agóniáját, amit a súlyos fulladási rohamokkal járó asystolé (szivbaj) okozott a legrettenetesebb élménynek vélte, míg az kissé magához térve megnyugtatta, hogy kitűnő éjszakát töltött el. Különben gyakran megfigyelhető, főleg ilyenyszerű dekompenzált betegeknel, hogy magukhoz térnek az agóniából s nem emlékeznek vissza semmire. Igaz, hogy ilyenkor a tudat ritkán teljesen tiszta, még látszólagos rendezett magatartás mellett is kimutatja a pontos vizsgálat, hogy a tájékozottság, különösen az időbeli tájékozottság zavart, a megfigyelőképesség nem pontos, érzéki csalódások teszik határozatlanná, a tudattartalom régi élményekkel keveredik s a viselkedés gátlásmentesebb, ösztönszerűbb.

A tudat vizsgálata elsősorban arra vonatkozhat, hogy a haldokló tisztában van-e helyzetével, tudja-e, hogy a teljes fizikai megsemmisülés előtt áll. A megfigyelés bizonyítja, hogyha tesz is ilyenyszerű kijelentéseket a beteg, nem teljes meggyőződéssel teszi. Félelmét akarja leküzdeni s megnyugtató kijelentéseket vár környezetétől. A halálát senki sem tudja teljes tárgyilagossággal sem elképzelni, sem elhinni. Az ember lelki alkata olyan, hogy az én, a belső személyiség minden élményben adott. Eszerint az én tudatban az én nemlétezése semmiféle formá-

ban nem lehetséges.

A halálra, mint közvetlen előttiünk álló eseményre való gondolás — ijedtségérzettel van egybekötve. A hirtelen szívhálal esetében, mely pillanatok alatt zajlik le, szorongás, kimondhatatlan félelemérzés tölti be a tudatot s elnyom minden más lelki tartalmat. Ez a szorongás-érzés Braun tanár szerint a szív sajátlagos érzése. Sokszor mozgási reakció is kíséri, reflexszerűen, de gyakran nem tud teljesen lefolyni. Azokban a ritka esetekben, ahol írás közben következik be a hirtelen szívhálal, a szívkoszorúér elzáródása folytán, az írás végén alig két-három elmosódó krikosz-kraksz áll az értelmes szavak végén, jelezvén, hogy a tudat megszűnése után még az írás impulzus, mely már kéregalatti működés, ilyenkor folytatódik egy pillanatig. Lassúbb esetekben a szorongás s az ezzel együtt jelentkező émelygés és nyugtalanság oly mértékben szűnik, amilyen mértékben az oxigénhiány elkábitja az agyat.

Sok betegségnél deliriumok előzik meg a halált, melyekben a beteg egészen más szituációban és környezetben véli magát, félreismeri a helyet és a környezetet, sok esetben arról beszél, akit látszólag nem ismer fel. Itt természetesen módosul minden lelki tartalom a lelki zavarnak megfelelően. Nem ismerjük még az elváltozásokat, melyek deliriumhoz vezetnek, de ilyen agóniás deliriumokban a hangulat mindig ijedt, nyugtalanító. Agymegbetegedések esetében nemcsak a tudat módosulhat, hanem a test egyes részeire vonatkozó tudatélmény, az u. n. testvázlat is. A természetes halál alkalmával úgy látszik, hogy a halál közelében nincs tudata az embernek a halálról, valószínűleg az egész öntudat felbomlása folytán.

A kísérletileg előidézett halálnál, a kivégzéseknél, a tudat valószínűleg kevésbé zavart. Pontos megfigyelések ugyan erről sincsenek, de itt sokat pótol a leíró képzelőereje és a valószínűség. A halálfélelem vagy tudatzavarhoz vezet, vagy pedig elmulik s helyét ad egy más érzelmi jelenségnek, hitnek vagy tulvilági elképzeléseknek.

A halál kérdésével foglalkozó tudósok a természetes halál megfigyelése mellett vizsgálati anyagként felhasználják még a halálszerű állapotok: alvás, narkózis, narkolepszia elemzését. Az epilepsziás rohamok is emlékeztetnek bizonyos fokig az agóniára, csak hogy mindezek visszafordítható folyamatok s így biológiai értelemben mások a visszafordíthatatlan halálnál. Az alvás lélektanát elég kimerítően tanulmányozták a kutatók s az álomkór az alvás bonctani alapjait is tisztázta részben. A hasonlatosság mellett, amiben emlékeztet a halálra, nagy a különbség, főleg a tudat tekintetében. Az egészséges ember nem fél az elalvástól, tudja bizonyosan, hogy az alvás nem fenyegeti egyéni létét s az elalvás bekövetkezését egy agyi centrum segíti elő. A halálnak nincs agyi centruma. A narkózis esetében már lehet félelemérzés s a tudatot a fennálló betegség rendszeren módosítja is. A mély narkózis teljesen tudatmentesen következik be s a beteg állítása szerint narkózis alatt lelki folyamatuk nem volt, illetve nem emlékeznek rá vissza. Ugyancsak nem emlékeznek a betegek az epilepsziás, katalapsziás s ehhez hasonló rohamok alatt a lelkükben lefolyt élményekre. Nem állítható biztosan, hogy nem is voltak, mert pl. az epilepsziás u. n. kivételes (oneiroid) állapotoknál is hiányzik az emlékezet, de hipnózis segítségével Schildernek és más kutatóknak sikerült felszínre hozni egyes lelki élményeket. Narkózisra vo-

natkozó hipnotikus vizsgálatokról nem tudunk. Ennek ellenére megállapítható, hogy az átmenet a tudatból az öntudatlanságba fájdalom nélkül történik s más kellemetlen érzések sem kísérik. Inkább furcsának jelzik azokat a látási és hallási téren jelentkező benyomásokat, melyek a tudatgyengülése folytán keletkeznek.

Természetvizsgálók nagy súlyt helyeztek azokra a feljegyzésekre, illetve visszaemlékezésekre, amiket a halálból megmenekültek készítettek. Ezek között sok az olyan, akik a szó valódi értelmében tullepték az élet határát s eljutottak a halál küszöbéig. Főleg vízbefulók, akasztottak, éhezés és fagyás után bekövetkezett hosszas eszméletlenségéből magukhoz térítettek tűnnek alkalmasaknak ilyszerű vizsgálatokra. Ismeretes, hogy a vízbefulók leírása szerint elvonul szemük előtt pillanatok alatt egész életük, majd az érzékszervek mondják fel a szolgálatot s így következik be az öntudatlan állapot. Ennek az élménysűrűsödésnek a lélektan nem tudja a magyarázatát, de több adat szól a hitelesség mellett. Akasztottak előadása szerint az akasztás első fázisa fájdalmas, a légszomj kinzó, utána kéjes állapot következik (euforia), aztán eltűnik, elmulik minden, az életrekeltést viszont nagyon kellemetlennek, fájdalmasnak mondják, melyet alig enyhít az utánajövő kellemes érzés (Barbarin.)

A halál a természet egyik formája, mely a lét és nemlét antagónizmusát egyéneken keresztül valósítja meg. Miért félünk hát mégis tőle? Kétségtelenül: a halálfélelem nem ösztön, mert mint Mac Kean is rámutat nem tulságosan nehéz legyőzni. Valószínűen annak a következménye, hogy tudomásunk van a halálról. Ha nem láttunk volna soha meghalni, talán nem is félnénk tőle, Frazer, a híres etnológus azt állítja, hogy a primitív népek nincsenek tisztában a halállal. A gyermek kevésbé fél a haláltól, mint a felnőtt, az öregek jobban, mint a fiatalabbak. Mintha a természetes halál közelsége fokozná a halálfélelmet. Ugyancsak megállapítható, hogy a halálfélelem különböző intenzitású s függ faji, népi s műveltségi tényezőktől. Mindenesetre: a további vizsgálatok hivatottak tisztázni ezeket a megfigyeléseket. Lélektanilag vizsgálva, Freud ismert megkülönböztetését véve alapul, a halálfélelmet a reális félelmek közé kell sorolnunk, noha nem tudjuk, hogy mi a halál, vagyis az, amitől félünk. Braun Ludwig bécsi szívspecialista azt állítja, hogy a halálfélelem kinzó, szorongó érzése egy belső, nyomó, fojtó szívrzés. Ez magyarázná meg, hogy miért fokozódik a halálfélelem a korrallal, melynek haladtával romlik a szív. Természetesen: a halálfélelem, mint minden félelem gyökere a tudattalanban, a lélek mélységeiben van s annak részletesebb ismerete visz majd közelebb a halálfélelem okainak megismeréséhez is.

A N A P

Irta: HORVÁTH IMRE

*Villan a Nap, Isten aranycsizmája
és hirtelen, a gyöngye, harmatos
mezőkre hág. Barmok nyakára gázol —
s hajcsáraik hátán is áttapos.*